УДК: 11.25.59

ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ МИГРАЦИЯ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қадырхан Ақерке Қуатқызы
akerkekadyrhan@gmail.com
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Халықаралық қатынастар факультетінің 1-курс магистранты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі- Ахмедьянова Д.К.

Көші-қон процестерін жандандыру қазіргі уақытта қалыптасқан халықаралық жағдайдағы жаһандық проблемалардың бірі болып табылады. Сириядағы қақтығыс босқындар қозғалысының ең үлкен дағдарысын тудырды-ел халқының жартысына жуығы, оның ішінде 6,45 миллион адам Сирия ішінде көшіп, 3,2 миллионнан астам тіркелген босқындар көрші елдерге қашып кетті [1].

Мигранттардың жергілікті тұрғындар санына қатынасы жаһандық ауқымда 1:95; Еуропалық Одақта (ЕО) бұл қатынас 1:900 [2]. Келген азаматтар саны бойынша көшбасшы

АҚШ болып табылады, онда 46,6 млн. мигрант тұрады, екінші орында Германия – 12 млн. мигрант, түрлі деректер бойынша Ресейде қазіргі уақытта 11,9 млн. мигрант тұрады [3].

Таяу және Орта Шығыстағы, Африкадағы, Оңтүстік Азиядағы, Корей түбегіндегі шиеленіс ошақтары, жаңа "ыстық нүктелердің" пайда болуы ұлтаралық алауыздықтың, діни өшпенділіктің, терроризм мен экстремизмнің таралуына негіз болады [4].

Ғылыми әдебиеттерде кең және тар анықтамасында миграцияның көптеген анықтамалары бар. Жалпы алғанда, миграция дегеніміз- халықтың ішкі(ел ішінде) немесе бір елден екінші елге қоныс аударуы. Тар мағынада, миграция- бұл тұрақты тұрғылықты жерді ауыстырумен аяқталатын аумақтық қозғалыстың аяқталған түрі. Криминологиялық зерттеулерде миграция ұзақтығы мен мақсатына қарамастан бір немесе бірнеше әкімшілікаумақтық бірліктердің әртүрлі елді мекендері арасындағы аумақтық орын ауыстырулар деп түсініледі [5, 17-18, 26 б.].

Көші-қон процестері қабылдаушы және беруші қоғамдастықтардың өміріне экономикалық және әлеуметтік проблемалардың шиеленісуі түрінде елеулі түзетулер енгізеді; мәжбүрлі қоныс аударушылардың, әсіресе жасөспірім кезіндегі жеке конструкцияларының өзгеруі, бұл оқиғаларды және айналадағы адамдарды бағалау ерекшеліктеріне тікелей әсер етеді, жаңа өмір жағдайындағы мінез-құлық ерекшеліктерін анықтайды (мазасыздықтың, белгісіздіктің және жеке басының бұзылуының пайда болуы; өзін-өзі бағалаудың, өміршеңдіктің, әлеуметтік күтулердің төмендеуі; құндылық бағдарлары жүйесінің өзгеруі).; әлеуметтік қарсылық пен арандатушылық мінез-құлыққа алып келетін диаспоралық топтарды әлеуметтік оқшаулау) [6, 27 б.]; мигранттарды қылмыстық нарықтардың жұмыс істеуіне тарту [5, 11 б.].

Бұл жұмыстың мақсаты экономикалық әлеуметтану мен саясаттану тұрғысынан дамыған елдердің алдында тұрған мәселелердің тиімді шешімін табу үшін көші-қонды талдау болып табылады.

Әр түрлі саладағы мамандар XXI ғасырда көші-қонның проблема ретінде өзектілігі артқандығымен келіседі, бірақ мәселенің мәні өзгеріссіз қалды. Біріншіден, жаңа санаттар пайда болады — азаматтар арасында көші-қонды жақтаушылар мен қарсыластар. Мигранттар сонымен бірге саяси процестің субъектілеріне айналады — жаңа азаматтар, ұлттық диаспоралар және маргиналды анклавтар. Екіншіден, тараптардың мигранттарды ассимиляциялау немесе бұрыннан бар қоғамдастыққа біріктіру жөніндегі күш-жігері маңызды рөл атқарады, бұл саяси және мәдени өзгерістерді тудырады. Сонымен, қысқа мерзімде мәдениетаралық өзара әрекеттесуді дәл баптау әрекеттері ерекше маңызды.

Ғылыми ой үшін көші-қонның объективті сипаты және шекараларды жай жабудың мүмкін еместігі туралы идея жемісті болатыны сөзсіз. Бір жағынан, дәстүрлі тәсіл мигранттардың әртүрлі түрлерін орналастыруды және тиісті институттар құруды қиындатады. Екінші жағынан, көші — қонға қарсы әрекет адамдардың елден елге көшуін тежейтін немесе тоқтататын емес, жеделдететін неғұрлым маңызды факторға- жаһандану болып табылады. Көші-қонның уақытша сәйкессіздігін бөлек атап өткен жөн. Іс жүзінде донор елдер (мигранттарды ұсынатын) және реципиент елдер (мигранттарды қабылдайтын) процестің әсерін әр түрлі сезінеді және уақытша шешім мен маусымдық түзетумен өзара қарама-қарсы артықшылықтар мен кемшіліктерге ие болады.

Реципиент мемлекет әрбір жаңа мигрантпен бірге қоғамға зиян келтіретін артықшылықтар мен шектеулерге ие болады. Егер біз экономикалық әсер туралы айтатын болсақ, онда субъектілер жұмыс орындарын алады, ресурстарды тұтынуға жұмсайды. Кейнстің логикасында олар экономиканың игілігі үшін жұмыс істейді. Жалпы жағдайда олар ағымдағы трансферттерге, сондай-ақ реципиент елден инвестициялардың

шығарылуына қатысты қалған туыстарын қолдау үшін Отанына қаражат жібереді. Алайда, ол үшін таза пайда жұмыс күшінің ағынына және шығындарды үнемдеуге байланысты оң болады. Бұл әсер мигранттардың реципиенттің еңбек нарығында жұмыс күшіне енген сәттен бастап көрінеді.

Донор мемлекеттер өз экономикасын ынталандыра алатын халықтың белсенді бөлігінен айырылады. Іс жүзінде мұндай азаматтар артық болады және әлеуетті деңгейден жоғары ЖІӨ-ге әсер ете алмайды, сондай-ақ жұмыссыздықтың жоғары деңгейі әлеуметтік шиеленісті арттырады және бұл жағдайда кету құпталады. "Ағымдағы трансферттер" бабы бойынша төлем балансының ағымдағы операциялар шотын жақсарту артықшылығы болып табылады. Осылайша, мигранттарды қамтамасыз ететін ел экономикасына білікті емес немесе төмен білікті мигранттардың кетуі әсер етеді. Бірақ егер жоғары білікті мамандар мен бірегей ғалымдар кетіп, қайтып келмесе, онда донор елдердің "ми ағымын" (brain drain) тиімді бақылауға мүмкіндігі жоқ. Босқындарға қатысты жағдай ұқсас: ағымдағы әлеуметтікэкономикалық проблемалардың бір бөлігі алынып тасталады және өз азаматтарының болашақта қажетті реинтеграциясы түрінде қар жауады.

Кесте 1. Мигранттар классификациясы

Еріктілік критерийі бойынша	Мәжбүрлі	Ерікті
Мотивация түрі бойынша	Саяси	Экономикалық
Келу және болу мәртебесі бойынша	Заңды	Тұрақты емес
Мерзімі бойынша	Қысқа мерзімді (>3 ай)	Ұзақ мерзімді (>12 ай.)

Дереккөз: автормен жасалған

Біздің ойымызша, мигранттарды жіктеудің үш негізгі критерийі бар (кесте 1). Кейбір ескертулермен оны қазіргі әлемдегі адам ағынын талдау үшін қолдануға болады.

Біріншіден, мигранттар өз еркімен немесе мәжбүрлі түрде көшкендер болады. Шын мәнінде, кетуге деген ұмтылыс үлкен рөл атқармайды: кетуді тудыратын жағдайлар маңызды. Мәжбүрлі мигранттарға өз өмірін құтқаратын босқындарды, сондай-ақ адам саудасының құрбандарын жатқызуға болады. Бірінші санаттағылар өзінің өмір сүру құқығын қорғайды және аталмыш мигранттар саны өсуде [7]. Оларға ресурстардың болмауына байланысты негізгі қажеттіліктерді қанағаттандыра алмайтындар да кіреді (атап айтқанда, біз аштық туралы айтып отырмыз). Ерікті мигранттар өз Отандарын өз еріктерімен және мотивтерімен қалдырады, олар тек сенімдері мен көзқарастарының әсерінен өзгеруі мүмкін.

Екіншіден, еңбек мигранттары өз табыстарын арттыруға ұмтылады, соңғы уақытта оларды да жоғары білікті мамандар және қалғандары деп бөлуге болады. Бұл қайтымсыз «мидың ағымын» тудыратындар- білікті мамандар иесі. Саяси мигранттар, бір жағынан, өз көзқарастарын өзгертпеуге, екіншіден, өз еліндегі саяси субъектілердің агрессиясынан аулақ болуға ұмтылады.

Студенттік миграция, оқу визасымен басқа елге бару мүмкіндігі болған кезде, жеке мотивке ие бола алады, бірақ іс жүзінде бұл шетелде оқуға деген абстрактілі ниетпен емес, әрі қарайғы жоспарлармен байланысты [8, 202 б.].

Үшіншіден, өз елінің заңнамасын және басқа мемлекеттің аумағына кіру және болу ережелерін сақтайтын заңды мигранттар бар. Халықаралық статистикада осы типтегі мигранттар саны туралы өте дәл мәліметтер бар деп саналады, ал басқа мигранттарды дәл есептеу мүмкін емес. Сонымен қатар, "заңсыз" анықтамасы теріс эмоционалды бояуға ие және мигранттардың қазіргі уақытта заңды болу мәртебесіне ие болмауының әртүрлі себептерін көрсетпейді [9, 43 б.].

Жоғарыда ұсынылған мигранттардың жіктелуі тұрақсыз құбылыстың негізін құру әрекеті болып табылады. Әрбір мигрант кестенің бір немесе басқа бағанында өтеді, және барлық критерийлер бойынша әртүрлі комбинациялар мүмкін. Мысалы, егіннің шығуы жағдайында А елінің азаматы ақша табу және отбасына азық-түлік сатып алуға болатын қаражатты жіберу үшін шетелге жұмыс істеуге мәжбүр болуы мүмкін. Немесе В елінің азаматы наразылық акциясынан кейін өзінің әкімшілік қамауға алынуын пайдаланып, басқа елдің аумағына заңсыз кіреді және тұрақсыз негізде саяси баспана беру қажеттілігі туралы мәлімдейді.

Сондай-ақ, апатридтер немесе азаматтығы жоқ адамдар саны 3 миллион адамнан асады [10]. Барлық көрсетілген сәйкессіздіктер Халықаралық көші-қонды сандық талдаудағы қиындықтарды көрсетеді.

Қайта-қайта айтылған «ми ағымына» ерекше назар аудару керек, бұл негізінен төмен жалақыға, нашар еңбек жағдайларына және өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндіктердің жоқтығына байланысты туған жерін тастап кеткен жоғары білімі бар адамдардың шетелге тұрақты тұру үшін эмиграциясы болып табылады. Бұл дегеніміз, Силикон алқабының көрінісін жасау кезінде энтузиастар олардың жағдайлары нашар немесе тіпті қолайлы екеніне қарамастан барады. Шын мәнінде, білікті кадрлардың әлеуетін іске асыруға мүмкіндік беретін учаскелер инновациялық даму үшін қолайлы орта жасалған озық даму алаңдары болып табылады. Саяси өлшемде көші-қон азаматтықты кейіннен алумен тығыз байланысты. Жарқын мысал ретінде бұрынғы кеңестік республикалар тұрғындарының мәртебесінің өзгеруіне байланысты халықаралық көші-қон көрсеткіші бірден секірген КСРО-ның ыдырауы болып табылады. Сондықтан да көші-қон жағдайында мемлекеттік шекаралардың мызғымастығы салыстырмалы сипатқа ие. Жоғары шоғырланған мигранттар шашыраңқы күйде қалмайды, саяси процеске қатысуға мүмкіндік беретін этномәдени бірлестіктерге бірігеді.

Көптеген елдерде азаматтық үш принциптің біріне немесе олардың бір-бірімен үйлесуі бойынша беріледі: ius sanguinis (лат. «қан заңы»), ius solis (лат. «жер құқығы»), ius domicile (лат. «тұрғылықты жер құқығы»). Бірінші принцип азаматтықты этномәдени негізде немесе осы мемлекеттің азаматы болып табылатын туыстары болған жағдайда беруді болжайды. Бұл тәжірибе Израильде орныққан. Екінші принцип белгілі бір штаттың аумағында, мысалы, АҚШ-та туғандарға азаматтық алуға мүмкіндік береді. Үшінші принцип натурализация процесінде алға жылжу кезінде азаматтық алуды қамтиды.

Қалай болғанда да, әрбір ел көші-қон мәселесін әділдік пен тиімділік туралы өз пайымдауларына сүйене отырып шешеді. Саяси процеске мигранттарды қосу үшін мемлекеттік стратегиялардың бірнеше түрін анықтауға болады. Біріншісі – ассимиляция, әлеуетті азамат тілдік, мәдени және әлеуметтік бірегейліктен бас тарту арқылы ғана іздегенін ала алады және жергілікті халықтан ерекшеленбейді [11, 77 б.]. Керісінше, халық арасында мигранттардан тұратын арнайы қауымдастықтар болған кезде көпмәдениеттілік

саясаты жүргізілуде. Сондықтан трансұлттық қауымдастықтар немесе диаспоралар ұғымы миграциямен тығыз байланысты [12, 221 б.]. Атаудың өзі ыңғайлы, өйткені оның теріс мағынасы жоқ. Сонымен қатар, диаспоралар бір-бірімен ғана емес, өзінен тыс әлеммен – реципиент елдің байырғы халқымен және донор елдегі отандастармен белсенді әрекеттесетін өз мүшелерінің ішкі мотивациясын болжайды. Екінші жағынан, диаспора - бұл агрессивті субъект емес, қоғамдастықтың қорғаныс механизмі.

Қорытынды. Көші-қонды болжау мен теориялық түсінуде көптеген мәселелерді шешуге тура келеді. «Ми ағымы» жағдайдың қайтымсыз өзгеруіне әкелетіні туралы тезистің растауы болмады. Мүмкін, бұл мәселе қашықтықтан білім алмасу және мамандардың ұзақ мерзімді қайтарылуын назардан тыс қалдырмайды. Жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде әртүрлі топтарға қатысты саясатты ашық және айқын жүргізуге мүмкіндік беретін мигранттарды жіктеу критерийлері анықталды. Оның үстіне ол жүргізіліп жатқан саясаттың мақсаттарына байланысты азшылық тобына қатысты стратегияның бір мәнді анықтамасының қажеттігін көрсетеді.

Сонымен қатар қазіргі заманда адам құқықтарын қорғау ережелерінің арқасында көшіқонның ынталандырылуы алаңдаушылық туғызса, кейде мемлекеттік шекараның қатаңдығы мәселесі теорияға қайшы келеді. Басқа елге көшу құндылықтар шекарасынан өтумен бірдей ме, бұл түсініксіз. Бұл трансформация қысқа мерзімді туризмде болмайтыны анық. Екінші жағынан, визаның мерзімі өткеннен кейін елде заңсыз негізде тұру туралы шешім алдын ала қабылдануы мүмкін, бұл шын мәнінде мигрант мәртебесінің санатын өзгертеді.

Осылайша, көші-қон сияқты құбылыстың жан-жақтылығы әртүрлі мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық саласына әсер етеді. Біріншіден, реципиент елдер үкіметтері мен көші-қон донорларының өзара іс-қимылын саяси тұрғыда біріктіру, сондай-ақ мигранттар қауымдастығымен диалогқа бағытталған әлеуметтік саясатты жүргізу қажет. Екіншіден, көшіқон ағындарын тек кіру шектеулерін белгілеп қана қоймай, жоғары сапалы басқаруға бағытталған стратегиялық ойлаусыз бұл мәселені шешу мүмкін емес. Үшіншіден, саяси көшбасшылар ауызша араласып, қоғамды тыныштандыру және көңіл-күйді басқару арқылы елеулі өзгерістерге дайындауы керек. Түпкілікті нәтиже мигранттардың өз елінде де, басқа елдерде де өзін-өзі жүзеге асыруына мүмкіндік беретін жағдай болады. Мұндай жағдайларды жасау үшін, әдеттегідей, жекелеген елдер басшыларының және тұтастай алғанда мемлекеттердің әлемдік қауымдастығының саяси ерік-жігері, таңдалған саясаттың жүйелілігі қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1 Постановление ЕСПЧ от 15.10.2015 «Дело» Л.М. и другие (L.M. and Others) против Российской Федерации» (жалобы № 40081/14, 40088/14 и 40127/14) // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. Российское издание. № 8(170). 2016. URL: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB&n=454336#0

2 IV Глобальный Форум: миграция и радикализация как угроза глобальной безопасности // URL: http://www.1news.az/society/20160311013907802.html

3 ФСБ задержала 135 иностранцев по делу о легализации граждан, причастных к терроризму // URL: http://tass.ru/proisshestviya/3664382

4 Указ Президента РФ от 31.12.2015 N 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ, № 1 (часть II). Ст. 212.

5 Ульянов М.В. Миграционные процессы в системе детерминации преступлений экстремистской направленности: дис. канд. юрид. наук. М., 2017. 218 с.

6 Бауэр Е.А. Научно-практические основы психолого-педагогического сопровождения социально-психологической адаптации подростков-мигрантов: автореферат дис. д-ра психол. наук. Нижний Новгород., 2012. 60 с.
7 Edmond C. The number of displaced people in the world just hit a record high // URL: https://www.weforum.org/agenda/2017/06/there-are-now-more-refugees-than-the-entirepopulation-of-the-uk/
8 Liu-Farrer G. Educationally channeled international labor mobility: Contemporary student migration from China to Japan // International migration review. — 2009. — № 1. — p. 178-204.
9 Rajaram P. K., Grundy-Warr C. The irregular migrant as homo sacer: Migration and detention in Australia, Malaysia, and Thailand // International Migration. — 2004. — № 1. — p. 33-64.
10 UNHCR Populations. Reporting. [Электронный ресурс]. URL: http://reporting.unhcr.org/population
11 Scott S., Cartledge K.H. Migrant Assimilation In Europe: A Transnational Family Affair // International Migration Review. — 2009. — № 1. — p. 60-89.
12 Al-Ali N., Koser K. New approaches to migration: transnational communities and the transformation of home. — London: Routledge, 2003. — 263 p.